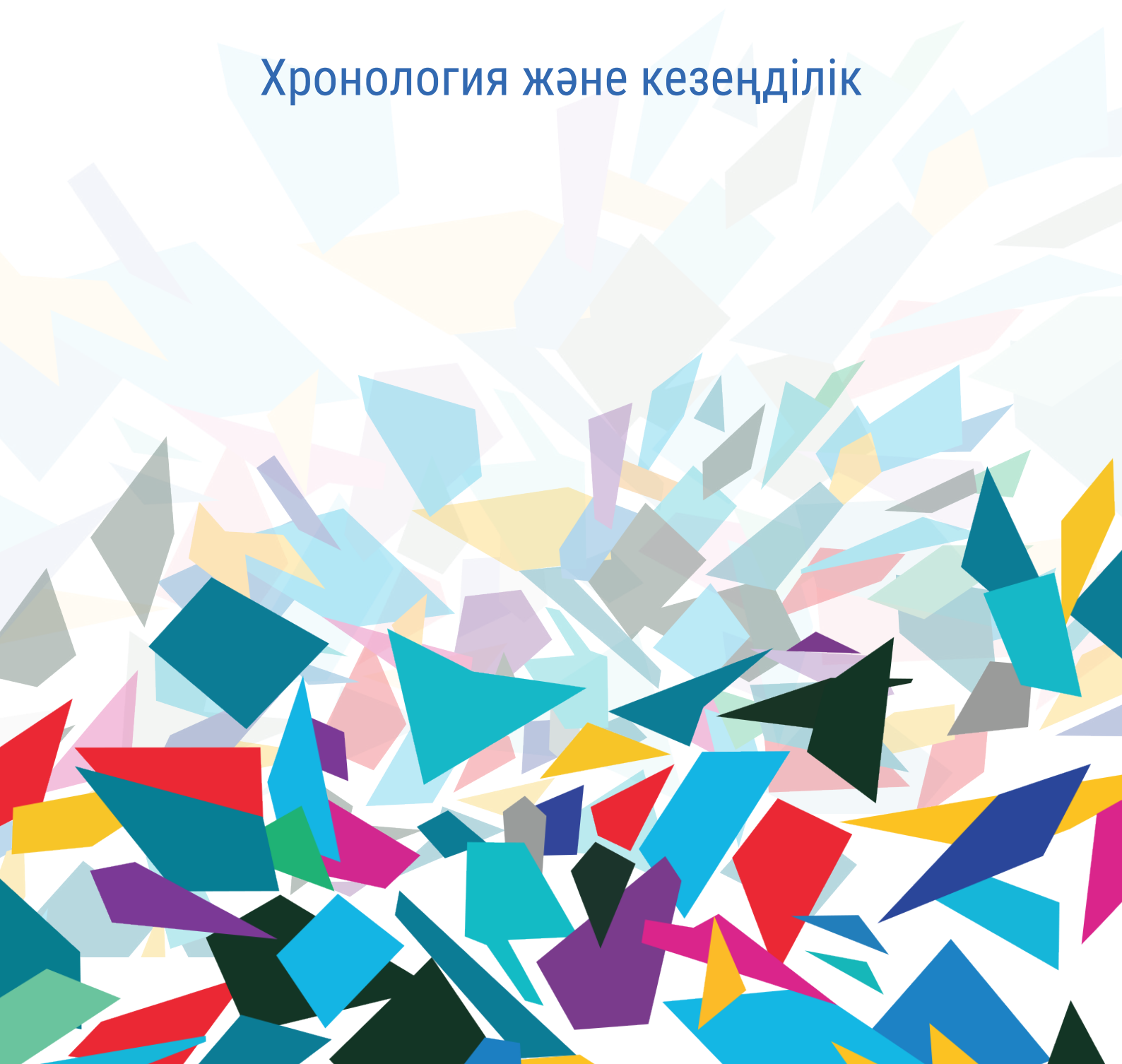

ТАРИХ ҒЫЛЫМЫНЫҢ ТАРИХЫ

Хронология және кезеңділік

Дәрістің жоспары:

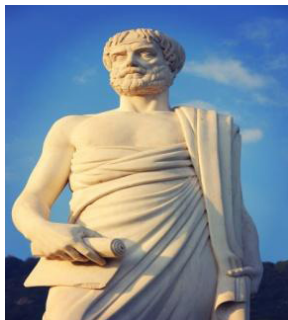
- 1.Хронология және кезеңділік
- 2.Жалпы тарих

Дәрістің маңызды идеялары: Хронологиялық жүйелерді зерттеу мәселелері тарихи хронология ғылымның пәні болып табылады. Кезеңділік мәселесі тарихи біліммен тікелей байланысты, ол тарихты жазудың күрделі мәселелерінің бірі. Жалпы адамзат тарихын құру идеялары, оның негіздерін іздестіру түрлі тарихи жазбалардың пайда болуына түрткі болды. Әлемдік қоғамдастықтың заманауи әлемнің бірлігі туралы хабардар болуы жаһандық тарихты жазу қажеттілігін туындатты.

Дәрістің маңызды цитаталары:

«...тарихта жақсы немесе нашар кезеңдер туралы оқуға тура келеді, бірақ бұл бағалау тарихшылар зерттейтін тарихтан гөрі тарихты қалай зерттейтіндігі туралы көбірек мәлімет береді». Р.Дж. Коллингвуд.

«...тарихшы мен ақын біреуі өлеңмен, екіншісі қара сөзбен жазатындығымен ерекшеленбейді, олар біреуі болған жайттар, ал екіншісі болуы мүмкін жайттар жайында жазатындығымен ерекшеленеді. Себебі, поэзия көбіне жалпы заттар туралы айтады, ал тарих бір рет орын алған жайт жайында хабарлайды». Аристотель.

«...тарихтың бірінші заңы -қандай түрде болсын өтірікті жазбау, екіншісі – шындықтан қорықпау және де ашу мен құмарлықты болдыртпау». Цицерон.

Хронология және кезеңділік

Өткенді зерттеушілер хронология мен кезеңділік мәселелерімен бетпе-бет келеді. Өз жұмысында тарихшы уақыт туралы көзқарастармен, уақытты өлшеу жолдары, оқиғалардың арақатынасы туралы әртүрлі тарихи көзқарастармен айналысады.

Адамның күнделікті тәжірибесі уақытты үзіліссіз қозғалыстағы ағын ретінде қабылдауға мүмкіндік береді. Адам уақытты шартты кезеңдерге бөледі.

Батыстың қазіргі заманғы мәдениетінде тарих - бұл өткеннен бастап болашаққа бағытталған оқиғалардың жүйелілігі деп пайымдайтын иудей-христиандық әлем бейнесіне оралатын көзқарастар кең таралуда. Христиан доктринасына сәйкес, адамзаттың жер бетіндегі тарихының басы, аяқталуы бар және ол Құдай патшалығына қол жеткізу мақсатына бағынған. Сол сияқты жолмен тарих адамзаттың біртұтас қоғамдық тәртіпке қарай біржақты дамуы ретінде түсіндіретін әлеуметтік прогрестің теориялары да құрылады.

Осыған ұқсас уақыт кеңістігінде шектелген үздіксіз сызықтық процесс ретінде тарихқа көзқарас қазіргі заманғы жаратылыстанудың көптеген теорияларында да қолдау табады.

Қазіргі заманғы мәдениетте тарихтың сызықты көрінісімен қатар, циклдік хронологиялық көріністердің элементтері де бар. Олар күн мен түннің ауысуы мен жыл маусымдарының өзгеруі сияқты табиғи циклдерге негізделеді. Олар, сондай-ақ, сызықтық қозғалыс идеясына бағынады: әр жыл бұрынғыға қатысты жаңа болып табылады. Мұндай идеялар тікелей уақыттың табиғатынан туындамайды. Мысалы, ежелгі гректердің түсінігінде циклдік уақыт басқаша ұйымдастырылған: мәңгілік ғарыш кейде өртте жойылып, қайтадан жандандырылатын, бұл тарих оқиғаларын қайталануына әкелетін.

Түрлі мәдениеттерде оқиғаларды күнтізбелеу қажеті болды. Уақытпен оқиғаларды сәйкестендіру тәсілдері сан алуан болды. Олар мәдениетте қалыптасқан уақытты өлшеу әдістеріне, күн және ай күнтізбелеріне, аграрлық мәдениет циклдарына, әулеттің билік ету кезеңдеріне және т.б. негізделген болуы мүмкін. Есептеу әдетте кейбір маңызды оқиғадан - Римнің негізі қалануы немесе Әлемнің құрылуы, Будда қайтыс болғаннан кейінгі бірінші жылдан бастау алуы мүмкін. Хронологиялық жүйелерді зерттеу мәселелері тарихи хронология сияқты ғылымның зерттеудің пәні болып табылады.

Егер жыл санау мәселесі пән ретінде тарихқа ішінара ғана тәуелді болса, кезеңділік мәселесі тарихи біліммен тікелей байланысты.

Кезеңділік - өткенді кезеңге бөлу (тарихи кезеңдер, ғасырлар, дәуірлер және т.б.). Ол тарихты жазудың күрделі мәселелерінің бірі. Тарихи оқиғаларды реттеу және талдау үшін осындай бөлудің қажеттілігі зерттеушілердің күмәнің тудырмайды. Дегенмен, кезеңділікті құру тәжірибесі көбінесе дау тудырады. Тарихшылар тарихтың тұтас бөліктерін оқшаулаудың шарттылығының айтарлықтай үлесіне назар аударады.

XIX ғасырда тарихи білімде кең таралған уақыттың оқиғалар орын алатын орта ретінде объективтілігі туралы идея XX ғасырда уақыттың салыстырмалылығы туралы ойларға жол берді.

Тарихи уақыт, негізінен, өткен оқиғалармен немесе олардың топтарымен «құрастырылған» күрделі құрылым ретінде қарастырылады. Кезеңділіктің мүмкіндігінің өзі тарихқа үздіксіз және біртұтасзат ретінде көзқарастарының болуына негізделген. Адамзаттың ортақ дамуының идеясына сүйене отырып, оның ішінен қандай да бір кезеңдерді сұрыптауға, бір кезеңді басқа бір кезеңмен салыстыруға болады.

Тарихты зерделеу үшін, тек қана күнтізбелеу ғана емес, сонымен қатар, тарихи құбылыстардың өзіндік ұқсастығын көрсететін кезеңдердің шекараларын анықтау да маңызды. Осы ұқсастыққа сүйене отырып, тарихи кезеңдерді ажыратуға болады.

Өткен мәдениеттерде, мифологияларда және діндерде тарихты кезеңдендірудің әртүрлі жолдары болды. Мысалы, өткенді адам жасы, жыл мезгіліне ұқсас етіп бөлу. Ұрпақтарға, саяси үкіметтерге, әулеттерге сәйкес кезеңдендіру тарихты ұйымдастырудың ең ежелгі жолдарына жатады.

Қазіргі уақытта қолданылып келе жатқан тарихи дәуірдің тұжырымдамасы жақында пайда болды. Бұл Ренессанс және Реформация мәдениеті тұрғысынан бекітілді. Гуманистер Христиандықты бекіту және Батыс Рим империясының құлдырауы ежелгі тарихты жаңа тарихтан бөлетін ең маңызды кезең болып саналатын тарихтың көрінісін ұсынды. «Орта ғасыр» түсінігі тарихнамаға біртіндеп енді. Еуропалық ғылымда орта ғасыр идеясы XVII ғасырдың соңында неміс университетінің профессоры Х.Келлер өзі жазған үш кітаптың бірін «Орта ғасыр тарихы» деп атап, тарихты «ежелгі» - Константин Ұлыға дейін, «ортағасырлық» - түріктердің 1453 жылы Константинопольді, христиан әлемінің орталығын жаулап алған күніне дейін және осы күннен кейінгі - «жаңа» деп бөлген кезде пайда болды.

Тарихты үлкен дәуірге бөлу қоғамдағы тарихи сана-сезімді қалыптастыруға ықпал етті. Ол өткенді, бүгінді және болашақты сапалы әртүрлі кезеңдер ретінде ажырата білуге мүмкіндік берді, сондай-ақ, тарихи процесті біріктірді. Әлемдік тарихты ежелгі, ортағасырлық және жаңа дәуірге бөлінуі Ренессанс тарихшыларының шығармаларында (XVIII ғасыр) басым болды. Кейіннен осы кезеңдерге бөлу әдісі белгілі түзетулермен, XIX - XX ғасырлардағы кәсіби тарихнамада бекітілген.

Әр дәуірдің шекаралары жайлы талқылаулар үнемі жүреді, сондықтан, ежелгі заман, орта ғасырлар және жаңа уақыт шекаралары екі-үш ғасыр көлемінде ауытқиды. Бұған қоса, әлемдік тарихтағы осындай

кезеңділіктің негізі - Еуропалық тарих, алайда, оның оқиғалары Қытайдың немесе Үндістанның өткенін сипаттау үшін сілтеме ретінде қызмет ете алмайды.

XIX ғасырдың ортасынан бастап әртүрлі экономикалық теориялар танымал болып, оларға сәйкес әлемдік тарихтың кезеңділігі жүзеге асырылды.

XX ғасырда марксисттік әдебиетте К. Маркс және Ф.Энгельстің шығармаларына негізделген бес әлеуметтік-экономикалық құрылымның (алғашқы қауымдық, құлұстаушылық, феодалдық, капиталистік, коммунистік) жүйесі құрылды. Екінші Дүниежүзілік соғыстан кейін әлеуметтік-экономикалық тарих салаларында ұсынылған индустрияландыру және жаңарту теориясы тұтас алғанда тарих үдерісіне де таралды.

Әлемдік тарих қоғамның әртүрлі түрлерінің өзгеруі ретінде қарастырылды. Индустриалдыға дейін (аграрлық, дәстүрлі), индустриалды (жаңартылған), постиндустриалды (ақпараттық). Қазіргі заман тарихшыларының және әлеуметтік философтардың еңбектерінде тарихтың постиндустриалды кезеңін зерттеуге көп көңіл бөлінеді.

XVII ғасырда ғасырлар бойынша кезеңге бөлу басталды. Уақытты бөлудің бұл әдісі әрбір ғасыр ішкі бірлікке, өзінің жекелігіне ие болуын болжайды.

Егер дәуірдің сипаттамаларының біреуі бүкіл кезеңнің мәніне қолданылса, жалпылау пайда болады («барокко ғасыры» немесе «либерализм ғасыры»). Бірақ ол кейбір ескертулерді талап етеді, өйткені ол, мысалы, XVII ғасырдағы тұрмыс-тіршіліктің барлық түрі «Барокко стилінің» қасиеттерімен сипатталады дегенді білдіреді.

Ғаламдық дәуір теориялары да сыни түрде қарастырылуы мүмкін. Олар тарих, яғни ғаламдық тұтас бір зат, адам өз тәжірибесінен үйренетінін салыстыру арқылы түсініледі деген түсінікке негізделеді.

Осылайша, дәуір мен кезеңдер - тарихшылардың жұмысының жемісі. Бұл құрылыстар өткен құбылыстарды зерттеуге көмектеседі, бірақ олар сөзбе-сөз қабылданбауы керек. Р.Дж. Коллингвуд жазғандай, тарихта жақсы немесе нашар кезеңдер туралы оқуға тура келеді, бірақ бұл бағалау тарихшылар зерттейтін тарихтан гөрі тарихты қалай зерттейтіндігі туралы көбірек мәлімет береді.

Жалпы тарих

Оқу процесінде тарихшы әрдайым тақырып ауқымы мен бұрышын таңдайды. Мұндай таңдау тарихи өткенді түсіндіруді талап етеді. Тарихтану саласында ғаламдық тарихи кеңістікте және уақытта адам өмірінің түрлі аспектілерін қамтитын «үлкен» әңгімелер жазылғандығы жайлы көптеген мысалдар бар.

Тарихты жазудың негіздері қалыптасқан ежелгі дәуірлерден бастап және қазіргі күнге дейін ғалымдар адамзат тарихын толыққанды нұсқасын ұсыну туралы үміттерін үзген жоқ.

Жалпы адамзат тарихын құру идеялары ежелгі авторлардың жазбаларында көрсетілген. Дегенмен, жалпы негіздерді іздестіру, ең соңында, Жерорта теңізі халықтарының тарихи жазбаларына әкелді. Жерорта теңізінің орталығы эллиндік әлем еді. Дәл соның өлшемімен «көргенсіз» шет аудандар өлшенді.

Еуропалық ортағасырлық мәдениетте әмбебап тарихты құру тәжірибелері Көне және Жаңа келісім негізінде өткендегі, қазіргі және болашақтағы үздіксіздік пен тұтастық идеясын негіздеу жайлы христиан ғалымдарының (Кесария, Евсевий Кесария, Аурелиус Августин, Ричер Реймс және т.б.) ниеттерімен байланысты болды. Бұл түрде ғаламдық немесе дүние тарихы халықтардың пұтқа табынудан христиандыққа дейін қозғалыс үрдісі ретінде сипатталатын. Құдайдың жоспары бойынша христиан тарихының орталығы «Құдай таңдаған» адамдардың тарихы болды, ал «өзгедіндегілердің» немесе «кәпәрлердің» өткен тарихы дүние тарихының әмбебап тәртібіне бағынды.

Жаңа уақыттағы әлемнің рационалистік ғылыми бейнесі пайда болуымен, XVI—XVII ғасырдың аяғында гуманистердің ізбасарлары (мысалы, Боден, Боссюэ, Рейли т.б.) және XVIII ғасырдағы философтар (Вольтер, Монтескье, Гиббон және басқалар) ұсынған дүниежүзі тарихының сызбасы біртұтас дүниежүзілік-тарихи құбылыстың болуын басқаша негізде - әлемдік рухтың дамуында немесе әмбебап сананың дамуында деп пайымдады. Осындай ұғымдарда басқа аймақтардың халықтарының өткенін қарастыратын «үлгілі» тарихи тәжірибеге сәйкес адамзат орталығы Еуропа болды. Бұл дүниежүзі тарихын жазудың еуроорталық принципі (зерттеушілердің өзі сынға ұшырағанына қарамастан) түрлендірілген түрінде XIX — XX ғасырдың бірінші жартысында кәсіби тарихнамада қолданылып келді.

XIX ғасырда Еуропада ұлттық мемлекеттердің қалыптасу процесі аяқталды. *Осыған байланысты ұлттық тарихты мұқият ғылыми дамыту және сараптау нәтижесінде жазылған бірыңғай дүниежүзі тарихын жазу мүмкіндігі қарастырылды. Мұндай ұстанымды, мысалы, Леопольд фон*

Ранке ұстанды, ол жалпы тарихты жазуда мінсіздікті (Құдай жоспарын) көрді. Бұл мінсіздік халықтардың, тілдердің, азаматтық институттардың, діндердің, соғыстардың себептері мен зардаптарының өзара байланысын жан-жақты зерттеу арқылы қол жеткізілді.

Жаңа және қазіргі заманның түйісу шағында дүниежүзілік тарих түсінігі тартымдылығын жоғалтты. Бұл ішінара қоғам үмітімен және ұлттық-мемлекеттік және жергілікті тарих тұжырымдамаларын дамыту қажеттілігімен байланысты болды. Алайда, ғалымдар ғылыми зерттеулерді кәсіби тарихнама ету барысында зерттеушілік қызығушылықтарын басқа салаларға біртіндеп өзгертуге мәжбүр еткен басқа да ішкі себептер болған. Олардың ішінде – тарихи білімді мамандандыру, саяси, экономикалық, әлеуметтік және мәдени тарих сияқты тәуелсіз аймақтарды қалыптастыру. «Мәдениет» және «өркениет» ұғымдары пәннің түсіндірме қызметіне қатаң енгізілді, олардың көмегімен адамзат тарихын жаңа ауқымда және басқа қырынан қарастыру мүмкін болды.

Х.Х. Лампрехт, Х. Хизингинг, Н.И.Кареев, Л.П. Карсавин және XIX ғасырдың екінші жартысы— XX ғасырдың алғашқы үштен бір бөлігіндегі басқа да белгілі профессор-ғалымдар шығармаларында ұлттық, аймақтық және жергілікті тарихқа мәдени-тарихи көзқарасты қолдану дүниежүзі тарихы тұжырымдамасына айтарлықтай әсер етті. Тарихшылардың әлемдік-тарихи үдерістің мазмұны мен динамикасы туралы идеялары әлде қайда күрделенді.

Дүниежүзі тарихының мазмұны мен келбетін өзгертуде жергілікті өркениеттерді тарихи уақыт пен кеңістіктегі ұзақтығы бар күрделі қоғамдар ретінде қарастыру тұжырымдамасының маңызы зор еді (Н. Данилевский, О. Шпенглер, А. Тойнби, К. Джассерс және басқалар). Мұндай тұжырымдамалар адамзат тарихының «үлкен» теориясында еуроорталық және сызықтық прогресс қағидаттарының әлсіреуіне ықпал етті.

XX ғасырдың ортасында дүниежүзілік тарих тұжырымдамалары жаңартылып, экономикалық өсудің, жаңартудың әлеуметтік теориясында қолдау тапты. Әйтсе де, тарихи, әлеуметтік-саяси және мәдени даму үлгісінің рөлін әлі де Батыс елдері орындады. Дегенмен, әмбебап тарихты жазудың жаңа әрекеттерінде батыс емес аймақтардың тарихи тәжірибелерін дүниежүзілік үрдістерге кіргізіп қана қоймай, оны тұтастай ажырамас бөлігі ретінде көрсетуге деген талпыныс та байқалды. Дүниежүзі тарихы жаңартылған жүйенің негізінде құрылды, оған сәйкес қоғамның үш түрі бар: индустриалдыға дейін (дәстүрлі), индустриалды, постиндустриалды.

XX ғасырдың екінші жартысында әлемдік экономикада, саясат пен мәдениетте, сондай-ақ, ғылым, ақпарат, әлеуметтік және гуманитарлық білімдердің табиғатын түсінуде сапалы өзгерістер орын алған кезде жалпы тарих жазу идеялары жаңа дүниежүзілік (дүние жүйе ретінде) тарих теорияларына жол берді (Ф. Бродель, И. Валлерстайн, У. Макнил и др.). Тарихшылар «ұлы» адамзат тарихын соған сүйене отырып жазған ғаламдық-тарихи үдерістің сызықтық бағытын және әмбебап әлеуметтік заңдарды қоғамдық сынау еуропалық және батыс үлгілерінің басқа өңірлер мен халықтар үшін дүниежүзілігі туралы идеяларды қайта қарауға көмектесті. Сызықтық дамудың және прогрестің әдеттегі жүйесінен түбегейлі айырмашылығы бар жаңа дүниежүзілік тарих тұжырымдамасында түрлі тарихи-мәдени әлемдердің өзара тәуелділігі қағидалары белгіленді.

Сонымен бірге, әлемдік қоғамдастықтың заманауи әлемнің экономикалық, саяси, ақпараттық бірлігі туралы хабардар болуы (жаһандану үдерістерінде көрініс тапқан) **жаһандық тарихты жазу қажеттілігін туындатты.** Жаһандық тарих тұжырымдамасы қалыптасқан жалпы және ұлттық-мемлекеттік тарихтың әмбебап түсініктерінен ерекшеленді. Сонымен қатар, жаһандық тарихтың қолдаушылары полимәдениеттілік идеясына баса назар аудармайды. Жаһандық тарихта бұл идея жердің түрлі аймақтарында тұратын түрлі халықтардың ұқсастығын, біртұтастығын іздеуге бағынышты болды. Үлкен кеңістікте кішіні көруге деген ұмтылыс микротарих саласындағы мамандарға «Еуропа», «Латын Америкасы», «Африка», «Христиан әлемі», «Ислам әлемі», «Адамзат» деген ұғымдардың мазмұнын, олардың әлемдік тарих үдерісіндегі рөлін қайтадан түсіндіруге мүмкіндік берді.

Ұсынылған ресурстардың тізімі:

1. Барг, М. А. Эпохи и идеи : Становление историзма / М. А. Барг. — М., 1987.
2. Барг, М. А. Категории и методы исторической науки / М. А. Барг. — М., 1984.
3. Бессмертный Ю. А. Метод // Человек в мире чувств : Очерки по истории частной жизни в Европе и некоторых странах Азии до начала нового времени / под ред. Ю. Л. Бессмертного. М., 2000. С. 23.
4. Биск, И. История исторической мысли в новое время / И. Биск. — Иваново, 1983.

5. Блок М. Апология истории. М., 1983
6. Бычков, С. П. Введение в отечественную историографию XX в. / С. П. Бычков, В. П. Корзун. — Омск, 2001.
7. Гутнова, Е. В. Историография истории средних веков / Е. В. Гутнова. — М., 1985.
8. Историография истории нового времени стран Европы и Америки / под ред. И. П. Дементьева. — М., 1990.
9. Историография истории нового и новейшего времени стран Европы и Америки / под ред. И. П. Дементьева, А. И. Патрушева. — М., 2000.
10. Историческая наука и историческое сознание / под ред. Б. Г. Могильницкого. — Томск, 2000.
11. Ковальченко, И. Д. Методы исторического исследования / И. Д. Ковальченко. — М., 1987.
12. Коллингвуд, Р. Дж. Идея истории ; Автобиография / Р. Дж. Коллингвуд. — М., 1980.
13. Косминский, Е. А. Историография средних веков : V в. — середина XIX в. / Е. А. Косминский. — М., 1963.
14. Кроче, Б. Теория и история историографии / Б. Кроче. — М., 1998.
15. Lovejoy A. O. The Great Chain of Being : A Study of the History of an Idea. Cambridge (Mass.), 1936.
16. Могильницкий, Б. Г. История исторической мысли XX в. Вып. I—II / Б. Г. Могильницкий. — Томск, 2001—2003.
17. Насонов, А. Н. История русского летописания XI — начала XVIII в. / А. Н. Насонов. — М., 1969.
18. Немировский, А. И. У истоков исторической мысли / А. И. Немировский. — Воронеж, 1979.
19. Портреты историков : Время и судьбы. В 2 т. / под ред. Г. Н. Севостьянова, Л. Т. Мильской. — М., 2000.
20. Про, А. Двенадцать уроков по истории / А. Про. — М., 2000.
21. Румянцева, М. Ф. Теория истории / М. Ф. Румянцева. — М., 2002.
22. Савельева, И. М. История и время : В поисках утраченного / И. М. Савельева, А. В. Полетаев. — М., 1997.
23. Тош, Дж. Стремление к истине : Как овладеть мастерством историка / Дж. Тош. — М., 2000.
24. Шапиро, А. Л. Историография с древнейших времен по XVIII в. / А. Л. Шапиро. — Л., 1982.
25. Хейзинг Й. Homo ludens : В тени завтрашнего дня. М., 1992.
26. Февр Л. Бои за историю. М., 1991.